

Jaaroverzicht Archeologie 2021

SANNE BEUMER

ITAMAR DE ROOZE

TIMO D'HOLLOSY
(EINDREDACTIE)

FLEHITE HISTORISCH
JAARBOEK 2022

Dicht; open; dicht; open; dicht. Dat typeert zo'n beetje het jaar 2020 voor het Archeologisch Centrum, meebewegend met de wisselende coronamaatregelen. Dit gehele jaar konden slechts op drie woensdagmiddagen bezoekers worden ontvangen. Waar de beleidsarcheologen thuis hun werk konden voortzetten en de gravende archeologen hun werkzaamheden veilig in de buitenlucht uitvoerden, zagen veel van de vrijwilligers hun werkzaamheden bij het Centrum grotendeels stilvallen. Digitaal bleef het teamverband enigszins behouden.

▲ Archeologen aan het werk bij de opgraving van een 14e-eeuws boerenerf aan de Hamseweg.

- ▲ Deel van een kringgreppel, zoals deze tijdens het proefsleuvenonderzoek aan de Leusderweg te zien was.

Onderzoeken

Archeologen gaan niet zo maar ergens graven in de hoop wat tegen te komen; dat zou een zinloze verspilling van geld en tijd zijn. Opgravingen vinden uitsluitend plaats waar iemand de bodem om een of andere reden gaat verstoren, waardoor aanwezige archeologische resten beschadigd of vernietigd zullen worden. Beleidsarcheologen beoordelen daartoe voor alle bouwplannen en graafwerkzaamheden of op de betreffende locatie archeologische resten aanwezig zijn en of deze door de werkzaamheden worden bedreigd. Zo ja, dan bekijken ze vervolgens of de resten met een aanpassing van het plan veilig in de bodem kunnen blijven; ze zijn daar vaak al zo lang, dat het 't beste is ze daar gewoon te laten zitten. Wanneer dat niet kan moet er opgegraven worden, maar alleen wanneer de resten belangrijk genoeg worden geacht voor onderzoek. Lastige beslissingen, vooral omdat je vooraf vaak niet precies weet wát er nu op de betreffende locatie in de bodem zit, en wáár. Een effectief middel om met weinig bodem-

verstoring veel van de benodigde informatie naar boven te halen is het *Inventariserend Veldonderzoek* (IVO); een soort archeologische voorstudie. Hier van bestaan vele soorten; de bekendste en meest gebruikte zijn de onderzoeken middels grondboringen en door proefsleuven. In 2021 heeft het Centrum voor Archeologie (CAR) negen van dergelijke vooronderzoeken uitgevoerd. Op twee locaties heeft dit tot een daadwerkelijke opgraving geleid; de derde staat voor 2022 op de agenda.

Prehistorisch grafveld Leusderweg 249 IVO-O en IVO-P

Naar aanleiding van het plan om op de voormalige locatie van de Bilalschool aan de Leusderweg woningen te gaan bouwen, is in het voorjaar op deze locatie een booronderzoek uitgevoerd. Vele vindplaatsen in de directe omgeving deden vermoeden dat ook hier archeologische resten verwacht mochten worden. Zo zijn direct aan de overkant van de weg in het jaar 2000 vier boerderijen met erven, schuren en hooibergen (onderdeel van de Laat-Middeleeuwse nederzetting Veldorp) opgegraven.¹ Nauwelijks 500 m naar het zuiden zijn resten van

grafheuvels uit de Late Bronstijd/Vroege IJzertijd gevonden.² Even verderop ligt het Middeleeuwse kerkje van Leusden, waar omheen resten van nederzettingen uit de IJzertijd, Romeinse Tijd, de Vroege en de Volle Middeleeuwen zijn aangetroffen, samen met resten van een grafheuvel, een Romeinse wachttoren en een grafveld uit de Merovingische Tijd.³

Ondanks de sloop van het schoolgebouw bleek hier nog de natuurlijke bodemopbouw (een podzol) aanwezig te zijn – met name ter plaatse van het voormalige schoolplein. Dat deze oude bodem vrijwel intact bewaard is gebleven, betekent dat hierin ook archeologische resten behouden zullen zijn gebleven. Deze zijn met de grondboor echter niet ontdekt. Ze werden wel tijdens het aansluitende proefsleuvenonderzoek aangetroffen. De vondst van twee kringgreppels en een langbed geeft aan dat op deze locatie in de Late Bronstijd/Vroege IJzertijd een grafveld heeft gelegen. De opgraving van dat grafveld gaat in 2022 plaats vinden.

- ▼ Archeologisch onderzoek van een 14e-eeuws boerenerv aan de Hamseweg.

- ▲ Fragment prehistorisch aardewerk.

1 Snieder 2002, Archis Zaakidentiteit (onderzoeksnummer) 2201160100.
2 D'Hollosy en Wijker 2011, Archis Zaakidentiteit 2242163100.
3 Van Tent 1988/Hulst 2003, Archis Zaakidentiteit 2034869100.

Middeleeuws erf

Hamseweg 70 IVO-P en DO

De flanken en toppen van de dekzandruggen in en om Amersfoort zijn favoriete vestigingsplaatsen geweest, met name in de IJzertijd en Middeleeuwen. Vooruitlopend op de bouw van een aantal woningen is proefsleuvenonderzoek gedaan aan Hamseweg 70. Dat gaf aan dat hier op de flank van de Hooglandse dekzandrug in de 14e eeuw een boerenerf heeft gelegen. Bij de daaropvolgende opgraving kon vrijwel het gehele erf worden onderzocht. De aangetroffen resten bestaan uit paalgaten van een boerderij, twee hooibergen, een bijgebouw en delen van een moestuin; alle gelegen binnen een systeem van afwater- en erf-greppels (foto's pp. 182-183 en 185).

De boerderij was 19 bij 12 m en had een woon- werk- en staldeel. Het was opgebouwd uit zes gebinten die recht achter elkaar stonden. De plattegrond van de boerderij toont grote overeenkomsten met het bekende *hallenhuis*-boerderijtype. De hier opgegraven boerderij lijkt daarmee goed te passen binnen de ontwikkeling van bootvormige boerderijen tot het rechthoekige hallenhuis-type.

Tabaksschuren langs de Oude Lageweg Parkweelde III IVO-P en DO

Langs de Vasco da Gamastraat is woningbouw gepland. Eén proefsleuf was voldoende om vast te stellen dat inderdaad nog vele resten van een tabaksplantage bewaard waren gebleven, ondanks dat de bodem al behoorlijk overhoop was gehaald voor de bouw en sloop van de flats die hier tot voor kort stonden. Bij de opgraving van de plantage zijn ook resten van de Oude Lageweg aangetroffen in de vorm van karresporen, greppels en ophogingslagen.

Van de plantage zijn de plantbedden en twee tabaksdroogschuren uit de 18e-19e eeuw aangetroffen. De schuurresten bestonden uit paalkuilen en kuilen waarin bakstenen poeren hebben gestaan, waarop de houten gebintstaanders van de schuren stonden. De beide schuren lagen naast elkaar, direct aan de Oude Lageweg. Ze hebben waarschijnlijk niet gelijktijdig gestaan, maar volgden elkaar in de tijd op. De oostelijke schuur, een bouwwerk van 38 m lang, lijkt de voorganger van

- ▲ Rijen van paalkuilen geven aan waar de houten palen van de tabaksschuur hebben gestaan. De grote ingraving in het midden is een waterput. Onderzoek aan de Vasco da Gamastraat.

westelijke schuur te zijn, die minstens 20 m lang was. Bij de meest westelijke droogschuur lag een waterput, direct ten noorden ervan. De aangetroffen resten vormen slechts een deel van de tabaksplantage. Deze is groter geweest dan het opgegraven gebied; de sporen lopen buiten de opgraving door.

Een tabaksplantage op deze locatie is overigens geen verrassing. Al in de tweede helft van de 17e eeuw was de tabaksverbouw in Amersfoort een gevestigde én succesvolle teelt geworden en volop in ontwikkeling, met name in het gebied ten oosten van de oude binnenstad rond de Hogeweg. Hier zijn de afgelopen jaren al diverse tabaksplantages opgegraven. Zo'n plantage bestond onder andere uit een of meer schuren waar de tabak werd gedroogd, de bedden waar de tabak werd geteeld en een waterput voor de irrigatie.

Belangrijke factoren voor het uitgroeien van Amersfoort als belangrijkste productieplaats waren de geschikte bodem en microklimaat en de korte transportwegen over land, via de Eem en de Zuiderzee naar het nabij gelegen Amsterdam (waar de eindproductie van en de handel in tabak plaatsvond). De tabaksteelt in Amersfoort en omgeving bereikte in de 18e eeuw haar hoogtepunt, met een productiegebied van 500 tot 600 hectare. De komst van goedkope tabak uit Amerika luidde de neergang in: in 1822 was het productiegebied gedaald tot onder de 100 hectare. Omstreeks 1850 lijkt dit nog maar tussen 40 en 60 hectare te zijn geweest, om daarna in de 20e eeuw geheel te verdwijnen.

Veen

De Kronkels-Zuid IVO-O

Het CAR voert niet alleen binnen de gemeentegrenzen onderzoek uit, af en toe wordt het ook gevraagd door buurgemeenten. Vooruitlopend op de aanleg van het bedrijventerrein De Kronkels-Zuid (fase 1) in Bunschoten is in de zomer van 2021 een verkennend booronderzoek uitgevoerd. Hoofddoel hiervan was om inzicht te krijgen in de bodem. Het type ondergrond is gerelateerd aan de archeologische resten die hier verwacht mogen worden. Hiermee kunnen kansarme zones voor eventueel vervolgonderzoek uitgesloten worden.

Aan de hand van 103 boringen is de bodemopbouw binnen het plangebied in kaart gebracht.⁴ De graszoden liggen hier op een kleiige bouwvoor van circa 30 cm dik, met daaronder een 20 tot 60 cm dik pakket veraard veen. Het veen is door middel van ¹⁴C-analyse gedateerd en blijkt zich hier vanaf de Midden-Bronstijd (1800 – 1100 voor Chr.) te hebben gevormd. Onder het veen bevindt zich verspoeld dekzand. Omdat het laag ligt (tussen 1,35 en 1,70 m onder NAP) is het niet aannemelijk dat mensen zich hier vóór de vorming van het veen hebben gevestigd.

Op vijf plekken zijn onder het veen echter wat hoger gelegen *dekzandwelvingen* met podzolbodems aangetroffen. Dekzandwelvingen zijn lokale hoogtes (hier tot 0,85 tot 1,20 m onder NAP) en van oudsher favoriete vestigingsplekken voor de mens. De aanwezigheid van een podzolbodem geeft aan dat de bodem hier niet of nauwelijks verstoord is, zodat het aannemelijk is dat ook archeologische resten bewaard zijn gebleven. Binnen het plangebied zijn dit archeologisch gezien de meest kansrijke zones. Geadviseerd is daar nader onderzoek uit te voeren.

Niet behoudenswaardig

Niets vinden is ook iets. Archeologisch onderzoek draait niet per se om vondsten en sporen. Vaststellen dat er op een locatie géén archeologische resten in de bodem aanwezig zijn, is ook een belangrijke stap in het vrijgeven van een terrein voor verdere ontwikkeling. De archeoloog vraagt zich daarbij natuurlijk wel af waaróm er niets is aangetroffen. Zijn archeologische resten hier verdwenen,

of hebben ze er nooit gezeten? Deze kennis wordt weer gebruikt bij de beoordeling van gebieden met vergelijkbare aspecten. Anderzijds zijn niet alle archeologische resten van even groot belang voor nader onderzoek. Ploegsporen, greppels, sloten en akkers hoeven bijvoorbeeld niet altijd helemaal opgegraven te worden; vaststellen van hun aanwezigheid, positie en richting kan al voldoende zijn.

Meridiaan 14 IVO-P

Bij een proefsleuvenonderzoek aan de Meridiaan 14 is de hier verwachte Liniëdjik niet aangetroffen. Dat was een 18e-eeuwse onderdeel van de waterlinie (Grebbeinie) die hier volgens oude kaarten heeft gelegen. Blijkbaar zijn de kaarten op dit punt niet nauwkeurig genoeg en moeten we er rekening mee houden dat de resten van de Liniëdjik zich op een van de naastgelegen percelen bevinden, of dat ze inmiddels geheel verdwenen zijn. De archeologische resten die wél zijn gevonden, betreffen ophogingslagen uit de 20e eeuw, op nat lemig dekzand.

Ook de Voortse Wetering is hier niet aangetroffen, alhoewel die kans wat laag werd geacht. De watergang die ooit de grens tussen Amersfoort en Hoogland vormde, ligt gezien oude kaarten vermoedelijk circa 20 m verder naar het noorden, maar rekening houdend met enige marge zouden de resten hiervan zich ook op dit perceel hebben kunnen bevinden. Niet dus. De archeologische resten die wél zijn gevonden bestaan eveneens uit ophogingslagen uit de 20e eeuw en ploegsporen uit de Nieuwe Tijd. Verder onderzoek van deze resten werd niet nodig geacht.

Leusbroekerweg 12A AB (Leusden) – Matthijs Vermeulenstraat 1 IVO-P – Henry Dunantstraat (speelveld) IVO-P

Tijdens het archeologisch onderzoek zijn hier geen archeologische resten gevonden. De bodems in deze drie onderzoeksgebieden zijn in de tweede helft van de 20e eeuw en in het begin van de 21e eeuw ernstig verstoord, waarbij alle (eventueel) aanwezige archeologische resten verloren zijn gegaan. Of deze er ooit hebben gezeten is niet duidelijk geworden.

Laatste restjes

Zelden kan een archeoloog een opgraving overdoen: wat is opgegraven is veelal ook weggegraven. Een onderzoek dat in dit kader bijzonder mag worden genoemd, is de opgraving van de grafheuvel op de voormalige ziekenhuislocatie De Lichtenberg.

Deze grafheuvel is in 1954 namelijk al een keer onderzocht door de archeoloog Modderman van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (nu Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed). Zoals gebruikelijk is bij die opgraving de min of meer ronde heuvel in kwadranten opgedeeld, in vier gelijke 'taartpunten'. Deze zijn laagsgewijs afgegraven, waarbij tussen de kwadranten dammetjes van ongeveer 10 tot 50 cm breed zijn blijven staan. Ze vormden samen een kruis. In de wanden ervan was de opbouw van de heuvel goed te zien. Deze bleek behoorlijk te zijn aangetast door boomwortels en dierengangen. Na het onderzoek zijn

◀ Heropgraving van de grafheuvel op het terrein van het voormalige ziekenhuis De Lichtenberg.

de kwadranten weer dichtgemaakt en is de vorm van de heuvel hersteld. De gerestaureerde grafheuvel werd vervolgens tot Archeologisch Rijksmonument benoemd, inclusief een zone van 10 meter rondom.

Ruim 60 jaar later zijn er nieuwbouwplannen voor het terrein van het voormalige ziekenhuis ontwikkeld. Ook een deel van de beschermde zone rond de heuvel viel onder deze plannen. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed heeft besloten de status van Rijksmonument te laten vervallen, mits de schamele originele resten van de heuvel en de zone eromheen archeologisch grondig onderzocht zouden worden.

In april 2021 heeft archeologisch bedrijf Archol dit onderzoek uitgevoerd. Door middel van boringen en proefsleufjes is als eerste geprobeerd de oude opgravingsputten op te zoeken. Nadat deze waren uitgegraven konden de profielwanden worden opgeschoond en gedocumenteerd. Tot slot zijn de wanden tot aan de natuurlijke ondergrond geheel afgeschaafd.

De opbouw van de profielwanden is nauwelijks gewijzigd sinds het vorige onderzoek. Het oude oppervlak waarop de heuvel was opgeworpen was nog aanwezig, met daarop nog amper 10 cm van het oorspronkelijke heuvellichaam. Er zijn pollenmonsters en houtskoolmonsters genomen. In een kuil die al in 1954 was gezien en in de profielwanden lagen eveneens nog wat kleine fragmenten handgevormd aardewerk. Ook zijn een paar fragmenten van verbrand bot aangetroffen. De zone buiten de grafheuvel, het grootste deel van het Rijksmonument, was geheel verstoord geraakt door de bouw van het ziekenhuis en de bomen die hier hebben gegroeid.

Archol is nu druk bezig met de uitwerking en rapportage van het onderzoek. Het aardewerk, het verbrande bot, de pollenmonsters en het houtskool worden geanalyseerd. Uiterlijk in april 2023 wordt het rapport verwacht.

Overig

Publieksbereik

Vanwege corona-maatregelen was het Archeologisch Centrum aan de Westsingel meestal gesloten: op de woensdagmiddagen, de Nationale Archeologiedagen en Open Monumentendag. Om het publiek toch bij het werk van de stadsarcheologen te betrekken, is hard gewerkt aan het bouwen en uitbreiden van de publiekswebsite: www.archeologischcentrum.nl. De bezoekersaantallen daarvan groeiden met de dag. Daarnaast is veel gepubliceerd: er zijn achttien onderzoeksrapporten uitgebracht en zes artikelen geschreven voor een breed publiek.⁵ De archeologische wandeling is vernieuwd en opnieuw uitgebracht en er is meegewerkt aan verschillende podcasts, radio-uitzendingen en documentaires.⁶ Voor de post-hbo-opleiding Bouwhistorie en Restauratie aan de Hogeschool Utrecht is college over archeologie gegeven.

Team

Het team van stadsarcheologen, ondergebracht in het Centrum voor Archeologie, bestond in 2021 uit Sanne Beumer, Maarten van Dijk, Timo d'Hollosy, Itamar de Rooze, Francien Snieder, Milo Verhamme en Mattijs Wijker. Francien Snieder nam in verband met pensioengang na 34 jaar afscheid van het CAR, Arnold Korste is dit jaar als administratief medewerker aan het CAR toegevoegd. Mitchell van Baal, Marcel Botermans, Ellen Gundy, Colin van den Herik, Marloes Jobse, Marcel van Loon, Tinus van de Pol, Theo van der Tier en Tommy Vervest vormden tijdelijk ingehuurd krachten, met name tijdens de onderzoeken. Janne Fuchs, Brenda Huisman en Jop Reffeltrath hebben stage gelopen. Speciale dank gaat uit naar de vaste en zeer enthousiaste groep vrijwillige medewerkers die het CAR dit jaar bij alerhande werkzaamheden ondersteunden: Hans Blom, Henk de Boer, Bert de Bree, Carolien van der Brugge, Anne van der Glas, Harold van den Hauten, Wilma van den Heuvel, Theo Hooymans, Jop Reffeltrath, Margreet van Til, Jos Wieters, Bram Wisse en Suzanne Wittenberg. Afscheid is dit jaar genomen van Bram Wisse en Suzanne Wittenberg (†).

4 In het onderzoeksgebied kon één deel vanwege puinverharding niet goed onderzocht worden. Mogelijk is hier de bodem verstoord en/of is er puin gestort.

5 Zie www.archeologischcentrum.nl voor een overzicht van alle publicaties die door (medewerkers van) het Centrum voor Archeologie zijn uitgebracht.

6 Informatie over de archeologische wandeling is te vinden op www.archeologischcentrum.nl, de podcast is terug te beluisteren op www.historisch-amersfoort.nl.